

Mateja Komel Snoj

ZA KULTURO DUHOVNE ODPRTOSTI IN IZBRANOSTI

Ko smo ob koncu osemdesetih let spremljali prebujanje ali kar vnovično rojstvo vsaj navzven nemih nacij in narodov tistega dela Evrope, ki mu pripadamo tudi Slovenci, se nismo kaj dosti spraševali, zakaj so se iz molka nepolitičnih množic prvi izvili prav »kulturniški« glasovi. Da je začetek slovenske politične zgodbe oziroma nekakšne preroške napovedi usodnih zgodovinskih sprememb mogoče najti v delih največjih slovenskih literatov, je zdaj jasno vsaj preučevalcem slovenske kulturne zgodovine. Marsikoga pa je še vedno treba prepričevati, da po dveh stoletjih narodovega odpovedovanja samemu sebi in opiranja na vsaj tri ideološke univerzalizme – katolicizem, panslavizem in komunizem – ter polstoletnem vegetiranju v jugoslovanski skupnosti danes res laže dihamo. Namesto duhovne otuplosti in kulturne avtonomije v mačehovski združbi narodov imamo nacionalno državo s parlamentarno demokracijo.

Od igre videzov nazaj k resnici

Medtem ko je bil konec osemdesetih let kot ustvarjen za spreminjanje evropskega političnega zemljevida, s tem pa tudi za vzpenjanje nekaterih starih in številnih novih posameznikov po lestvici družbene moči, se nam devetdeseta, vsaj za zdaj, kažejo kot vnovičen (sicer še nekoliko plašen) prihod »nepolitičnih« (nemara tudi »kulturnih«) časov. Kakšen je videti pri nas?

Po nekaj letih burnih političnih sprememb in končnega obrata so pobudniki viharjev, kot je videti, nekoliko utrujeni ali celo izpraznjeni. Zdi se, da nekateri, ki jih je dogajanje k ustvarjanju zgodovinske resnice potegnilo iz kulturniških krogov, o prihodnosti države in različnih ravneh življenja v njej premišljajo le s težavo; bolj zato, ker javnost to od njih pričakuje, in čeprav pogosto nimajo kaj bistvenega povedati. Večina visoko postavljenih (političnih) ciljev je namreč dosežena, tako da se je v razmerah postopne normalizacije bolj kot strategiji treba posvečati taktiki. To pomeni, da lahko kulturniki ali, elegantno rečeno, umetniki in intelektualci brez slabe vesti zapustijo politiko in v neskončni igri videzov prepustijo prostor poklic(a)-nim igralcem.

Nekateri izmed njih so se – bolj ali manj razočarani in z večjim ali manjšim pompom – že izvili iz objema tega sladkega in na videz najusodnejšega početja (boja za oblast, družbeni ugled in vse, kar še spada zraven). Zapustili so svoj politični tabor in se vrnili v kulturniškega. Od ustvarjanja zgodovine – zagovarjanja ene od zgodovinskih oziroma političnih resnic – so se, kakor trdijo, vrnili k svojemu prvot-

nemu početju, k umetnosti. Prozorno govorico političnega nastopanja (nekateri tudi nastopaštva) so spet zamenjali za temen, vselej enigmatičen jezik umetnosti, ki je, če temelji v človekovem individualnem metaforičnem jeziku, hkrati tudi jezik resnice.

Zdi se, kot bi se igri videzov prepuščali le še tisti, ki jih je politika toliko prevzela, da so zgubili temeljni ustvarjalni naboj; domišljijo in intelektualno disciplino. Nekateri so se v nekaj letih prelevili v prave politike, čeprav so nastavke gotovo imeli že prej; to kanijo ostati tudi potem, ko bodo ugotovili, da njihova »služba narodu« ni več tako usodnega pomena ter da zbuja manj javnega zadovoljstva in osebne zadoščenja.

Najmanj naklonjeni smo tisti različici »umetnikov v politiki«, tistim nekaj posameznikom, ki so izgubili občutek za ločevanje med umetnostno in politično sfero; ker še vedno znajo sukati pero, so postali hiperproduktivno politično in pisateljsko angažirani – podpisujejo se pod priložnostne humoreske in do onemoglosti razvlečene spomine na zadnjih nekaj let javnega življenja. Ker se ne zavedajo, da je zgodovina obremenjena z mnogimi nasprotujočimi si ali celo izključujočimi se zgodbami, ne bomo začudeni, ko jih bo povozil čas ali pa pohodili nasprotniki.

Kultura kot nebodijetrebna

Politični premiki so spodbudili tudi nekaj splošnokulturnih sprememb. (Za zdaj je težko reči, koliko so zarezali v duha slovenskega človeka.) Zato premislek o položaju kulture v državi tačas ni odveč; nemara je celo nujen. Vprašanja, ki jih postavljate urednikom kulturnih strani v slovenskih dnevnikih ter na radiu in televiziji, bi bilo morda ustrezneje nasloviti na nekatere pobudnike in nosilce prej naštetih (zgodovinskih) sprememb, saj se zdi današnji položaj kulture z ugodnimi, pa tudi nekaterimi neugodnimi premiki še kako povezan. Natančneje rečeno: od njih je odvisen.

Precej dolgočasno je obnavljati neugodne okoliščine, povezane z denarjem. Že pred prvimi demokratičnimi volitvami je bilo jasno, da bo kulturna javnost v prihodnje prikrajšana za marsikaj zgolj kulturnega. Cilji države so čedalje bolj pragmatično naravnani, čeprav ne vedno najjasneje določeni; umetniki, ki ustvarjajo v tem trenutku neuporabne vsebine, intelektualci pa jih vrh vsega še razlagajo, naj s svojimi (vselej previsokimi) zahtevami pač malce počakajo (dokler ne bodo meje resnično varne, dokler si osamosvojeno gospodarstvo ne bo opomoglo itn.). Ne vem, ali bom naredila komu strašno krivico, če zapišem, da pragmatizem in popolna zaslepljenost nekaterih v političnem vrhu zaradi neznanske zavzetosti pri urejanju stvari nista samo precej zoprna, temveč tudi že kar nekoliko nerazumljiva. Medtem ko je totalitarni režim skušal umetnike podkupiti ali celo kupiti, za demokratični sistem – vsaj za naš, postkomunistični – velja, da v njem pragmatiki »žro« kultur-nike. (Zato je še težje razumeti, zakaj premiere, desetletja, gala koncerti in druge sploh-in-oh kulturne prireditve ne morejo miniti brez navzočnosti posebej povabl-jene-pozdravljene-pogoščene politične smetane.)

Saj ne, da ne bi verjela v moč kulturniške domišljije in jezičnosti v boju s politično pragmatičnostjo! Kadar se zdi, da so že skoraj povsem ogroženi in da bodo zaradi vsesplošne – poslanske v parlamentu in javne v časopisu ali kar pri čisto vsakdanjih pogovorih – nenaklonjenosti njihove ustvarjalne možnosti tako rekoč izginile, se njihovi samoimenovani predstavniki precej glasno zberejo v največjem slovenskem kulturnem hramu in... Saj tega ni treba posebej pojasnjevati. (Tudi

odgovor na vprašanje, zakaj gledamo vedno iste ljudi, glavnina pa ne ostaja odmaknjena samo od političnega dogajanja, temveč tudi od kulturniških tribun, je odveč.)

Učinek kulturniških tribun in pritoževalnih okroglih miz je približno tak kot učinek stavk v kakem podjetju: državna mošnja se nekoliko razveže – saj veste, da bodo tiho, preveč dela imamo, da bi se ukvarjali še z njimi – prihodnost je vsaj za trenutek bolj rožnata, nekaj možnosti se je le pokazalo, saj smo vendar utrjeni od sestankovanja, več v tem trenutku tako ne bomo dosegli, če bi zahtevali še več, bi se ti in ti utegnili obrniti proti nam, tega pa seveda ne moremo storiti... In tako naprej in tako naprej. To se je dogajalo pri sprejemanju vseh proračunov v novi državi in prav smešno je pomisliti, da bi bilo letos zadnjič. Kajti: razmerje slovenskih politikov do kulture je nekaj najbolj zoprnega, o čemer lahko človek razmišlja. Saj ne trdim, da s svojimi družicami ne gredo prav radi na ogleda kakšne kar se da pomembne kulturne prireditve in da tu in tam celo ne uživajo. Načeloma tudi vsi, če jih le vprašamo, podpirajo ideološko neobremenjeno ustvarjanje in kar najširši razmah slovenske kulture; vendar ko bo dovolj denarja... Če pa smo časnikarji kdaj še posebno zvedavi, se nekoliko zaplete.

Ko sem pred manj kot letom dni – dvomim, da se je od takrat kaj bistveno spremenilo – na slovenske parlamentarne stranke naslovila vprašanja o njihovem razmerju do kulture ter predvsem o tem, kakšna naj bi bila po njihovem mnenju vloga kulture v novi državi, kaj so morebiti že dobrega – torej kulturnega – storili in kaj seveda nameravajo v prihodnje, sem po dolgem premišljevanju odgovornih za kulturo pri posameznih strankah dobila nekaj, oprostite, precej medlih, če ne kar klavrskih odgovorov. Morda so bila moja pričakovanja prevelika. Nadejala sem se namreč, da se utegne prav v njihovem (poglobljenem) premisleku o kulturi pokazati, v čem se vsaj v duhovnem smislu med seboj programsko razlikujejo in, če hočete, zakaj so nekatere od njih na volitvah vredne večjega zaupanja kulturnikov kot druge... Pokazalo se je, da je kultura za večino (takratnih) slovenskih parlamentarnih strank petnajsta ali šestnajsta stvar, da je skrb za duha približno tako pomembna kot skrb za rekreacijo v zdravem okolju svobodne države, da se sicer zavedajo nekakšne vloge in pomena slovenske kulture v preteklosti, da pa nekako ne vedo, kaj bi z njo v prihodnosti. (Bolj od načelnih stvari je pisce odgovorov mikala pohvala ali graja takratnega ministra za kulturo.)

To zgodbo obnavljam zato, ker sem prepričana, da se ni v enem letu nič spremenilo; v strankah ni nič več »ljudi iz kulture«, kvečjemu manj, pa še ti so (po tradiciji) bolj zavezani strankarski disciplini kot svojemu poslanstvu. Od poklicnih politikov ne moremo pričakovati kakih presunljivih dejanj. Nad slovensko kulturo so torej še vedno oblaki.

Vsem ali le izbrancem?

Kaj pa minister za kulturo? Kulturna javnost je bila vsem približno enako (ne)naklonjena. Prvemu je očitala »nasilno poravnavanje v preteklosti storjenih krivic«, »ideološke posege pri razdeljevanju sredstev«, »unipersonalno vodenje ministrstva« in še kaj. Drugega je najprej pozdravila, misleč, da bo kot »jezni mladenič« s svežimi idejami prodril pred parlamentarce ter da mu bo uspelo (v treh mesecih!) napisati nacionalni kulturni program in zakone za posamezna področja kulturnega ustvarjanja. Kakšnih posebnih težav z denarjem v tistem času ni bilo, precej hude krvi pa je povzročilo prijateljsko sestavljanje komisij v sklopu ministrstva in zaposlovanje »po ključu«. S sedanjim ministrom pa kot da se nihče posebej ne ukvarja.

Nastop: neizrazit. Delo: gašenje požara. Občutek: kar takoj bi odstopil, a kaj, ko mu v stranki to »odsvetujejo«.

Ministrom, tudi kulturnim, je še kako treba gledati pod prste. Njihove službe od ustvarjalcev oziroma kulturnih ustanov pri sestavljanju letnega programa zahtevajo precej natančne podatke o projektih, ki jih pripravljajo (ali bi si jih želeli pripraviti), zato ni prav nič grdo, če kulturna javnost od ministra zahteva načelni program ali vsaj kakršno koli objavo pogledov na kulturo. Če namreč kdo misli, da je kulturni minister v vladi samo zato, da zbira zahteve kulturnikov in jih potem v strnjeni obliki prenese razdeljevalcem državnega proračuna, se moti. Minister za kulturo, če je seveda sposoben, lahko tudi dandanes naredi pravo kulturno revolucijo.

Francoski zgled je precej zgovoren. Slovitemu, zdaj že nekdanjemu ministru za kulturo Jacku Langu je od države vselej uspelo dobiti precejšnjo vsoto denarja. V skladu s svojim pojmovanjem kulture in razumevanjem umetnosti – trdil je, kratko rečeno, da je vse umetnost – pa je bolj polnil turistične blagajne kot francoske duše. Raziskave (tudi malce zlobne) so namreč pokazale, da zaradi ogromnih kulturnih investicij in vsesplošnega razmaha najrazličnejših dejavnosti Francozi niso nič bolj kulturni kot pred desetletjem ali celo dvema. Še vedno zelo malo berejo, ne marajo gledališča in tako rekoč prezirajo koncerte resne glasbe. To med drugim tudi dokazuje, da niti izjemno radodarna država niti poslovno navdahnjeni minister ne zagotavljata »kulturnih presežkov«, tj. nečesa, česar drugi ali drugod nimajo. Od razrasta množične kulture, ki je že davno preplavila Ameriko, a precej časa pljuska tudi na evropske obale, tega nikakor ne moremo pričakovati. Zabave, tako se zdi, danes nikjer ne manjka. Posebnosti posameznih narodov pa kot da bi se izgubljale.

Nihče ne zahteva, da naj bi država določala vsebine umetniških procesov; vendar jih lahko usmerja, ali bolje rečeno, spodbuja kakovost in inovativnost. (Ne smemo pozabiti, da imamo ves čas v mislih našo državo, s tem pa tudi zelo omejene finančne možnosti za vse družbene dejavnosti in, kot kaže, predvsem za kulturo.) Kako? Ministrstvo za kulturo, v katerem naj ne bi bili zaposleni zgolj brezbrizni administratorji, temveč bi se morali v njem vsaj tu in tam srečati strokovnjaki, torej poznavalci posameznih področij kulture, lahko podpira – predvsem finančno in ne zgolj moralno – knjige, filme, gledališke in plesne predstave, glasbene prireditve, razstave itn., ki jim je množično občinstvo (zaradi množične naravnosti oziroma poljudnosti) zagotovljeno že vnaprej, lahko pa se odloči, da nameni večjo pozornost kakovosti. Kakovostne prireditve zaradi vnaprejšnje ožigosanosti, da so elitne, pritegnejo vsaj pol manj občinstva. Premislek o tem, ali dajemo prednost množični ali elitni kulturi, se nam vsiljuje zato, ker tudi pri nas zadnje čase opažamo znamenja langovsko naravnane kulturne politike. Odprtost za vsako ceno! Ta sama po sebi ni nič slabega, a kaj, ko pogosto postane sinonim za vsesplošno spogledovanje z željami in pričakovanji zelo povprečnega občinstva. Takemu ozračju se prilagaja, ali če rečem iskreneje, podlega tudi čedalje več slovenskih ustvarjalcev in še posebno kulturnih ustanov. To so najpogosteje očitali nekaterim opernim in gledališkim repertoarjem, nekateri grafikim krasijo vsak deseti slovenski dom, celo nekateri pisatelji že znajo pisati hitro berljive zgodbe...

Zdaj se moramo (pravzaprav morajo) odločiti, ali naj kultura z državno pomočjo poišče pot v vsak slovenski dom – ali naj bo torej tudi po vsebini dostopna čim širšemu krogu ljudi (korak do zabave, zabavati pa se znamo vsi, je v tem primeru kratek) – ali pa je ustrezneje vztrajati pri tem, da se bo moral vsak Slovenec, če seveda ima tudi »kulturne potrebe«, potruditi in sam poiskati kaj zase. Seveda mu lahko že naprej povemo, da bo pogosto razočaran.

Kultura brez presežkov?

Kako na trenutno dogajanje v areni slovenske kulture gledamo časnikiarji, ki – čeprav ga spremljamo od strani (nekateri tudi zviška) – vsak dan poročamo o njem in s svojimi pohvalnimi ali odklonilnimi stališči oblikujemo javno mnenje? Morda se bo komu zdelo neresno, a na podlagi svojih izkušenj lahko zapišem, da se v slovenski kulturi dogaja *preveč* in hkrati *premalo*. Dogodkov v kulturi je kljub nenehnemu tarnanju toliko – *preveč* – da o vseh ni mogoče pisati, kolikor bi želeli, in jih ocenjevati, ker za to preprosto nimamo prostora. (Večina kulturnih ustanov je v zadnjem času, tako se zdi, začela ravnati precej »politično« ali, kakor pravijo, bolj »poslovno, v skladu s tržnimi zahtevami«. Na to kaže število tiskovnih konferenc, kamor nas nenehno vabijo, čeprav se pogosto izkaže, da ima hvala o odličnosti prireditve, ki jo napovedujejo, kaj malo skupnega z resničnimi izdelki. Ob neplačani propagandi – pogosto kar »hrupu za nič« – so se v slovenskem časopisju čez vse meje razbohotili tudi plačani kulturni oglasi, to pa nikakor ni v skladu s tarnanjem o pomanjkanju denarja za živo umetnost. In tako naprej in tako naprej.)

Premalo lahko v tem kontekstu pomeni samo eno: premalo kakovostnega. Čeprav lahko vsako dopoldne napišeš vsaj dve ali tri »zgodbe o kulturi«, popoldne bereš »sveže« knjige in zvečer izbiraš med gledališčem, koncertom, literarnim nastopom, kinopredstavo, odprtjem razstave in še čim, se le redko zgodi, da se po takem »kulturnem maratonu« počutiš dobro ali kakor koli polno. Vzrok ni preveliko hlastanje po kulturnih dobrinah, temveč to, da se v slovenski kulturi zadnje čase zgodi malo pretresljivega. Težko me boste prepričali, da je tako zaradi pomanjkanja denarja.

Vsako novo kulturno leto je vsaj po koledarju prireditev tako rekoč enako prejšnjemu. Posamezni meseci so že vnaprej rezervirani za določene prireditve, vsaka ustanova jih pripravi toliko in toliko. Vsi se hvalijo, da bi naredili še veliko več, če ..., saj veste kaj. A kdo pravi, da imamo težave s *količino*? Kot že rečeno, je prav nasprotno res – težave imamo s *kakovostjo*. Pri tako omejenih sredstvih si ne bi smeli privoščiti slabo pripravljenih razstav, denimo brez katalogov, gledaliških predstav, narejenih kar tako (taki sta v repertoarju vsakega gledališča na leto vsaj dve, razloge za to pa najbolje poznajo sami), kulturnih revij brez kakršne koli uredniške zasnove ... Ali obrneno: nedopustno je, da država oziroma ministrstvo za kulturo v njenem imenu iz precej bolj prazne vreče kot pred leti deli tako rekoč po enakem ključu. Zdi se, da merilo še vedno niso letni programi kulturnih ustanov, temveč pristajanje na nekakšno težko razložljivo »tradicijo«. Tisti, ki so si v preteklosti »naredili ime«, ga imajo seveda še danes, čeprav je nekaterim že močno pošla sapa. Dokler bodo vsi dobivali enako veliko oziroma enako malo »spodbude« (in če se razmerja ne bodo spreminjala), je težko pričakovati, da bo v slovenski kulturi v prihodnjih letih veliko »presežkov«; takih stvaritev torej, ki bi jih brez težav priporočali tudi zunaj naših geografskih in duhovnih meja.

Na obnebj duha

Takih in podobnih pripomb oziroma pomislov, ki jih narekujejo trenutne razmere v slovenski kulturi, bi bilo mogoče naštet vsaj še dvakrat toliko; gotovo niso omenjeni prvič. Kakšen pa je lahko časnikarski obrambni mehanizem?

V kulturni politiki našega uredništva – tako na dnevnih straneh kot na štiri-stranski četrtkovi prilogi – se kaže, na kratko povedano, približno takole: v boju

med množično in elitno kulturo upoštevamo samo slednjo. Izdelki množične (populistične) kulture namreč navadno ne potrebujejo niti posebne razlage niti posebne afirmacije in kot taki, vsaj za nas, niso nikakršen izziv, saj jim dovolj prostora namenja večina drugih medijev. Elitna kultura – če naj ta pojem pomeni izbranost v smislu kakovosti, ne pa vnaprejšnje, torej kakršne koli načelne odmaknjenosti in s tem nedostopnosti širšemu krogu kulture željnih – se edina giblje na obnebju duha; to pomeni, da iz duhovne odprtosti, izhajajoč iz evropskega izročila, ustvarja »sveže« vsebine za (post)moderne človeka, ki govorijo o njegovem položaju v svetu. Znotraj te kulture ne dajemo načelne prednosti nobeni od umetnosti (čeprav se nemara zdi, da je o literaturi napisanega največ). Pozornost namenjamo ustvarjalcem in njihovim delom, manj pa kulturnim ustanovam, v okviru katerih delujejo oziroma s katerimi so povezani; s tem se nekako izogibamo tudi številnim zdraham in spletkarjenju na kulturnem prizorišču. Čeprav pikantne podrobnosti, kot kaže, precej zanimajo povprečne bralce časopisov, bomo nekulturo v kulturi za zdaj pustili ob strani.

Kako naj se kulturna družba devetdesetih let zrcali na kulturni strani dnevnega časopisa? V kritični misli, izhajajoči iz sedanjosti in zazrti v razburljivo prihodnost, a vselej s pogledom na žlahtno izročilo preteklosti.